

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ТОВАРНИХ БІРЖ В УКРАЇНІ LEGAL STATUS OF COMMODITY EXCHANGE IN UKRAINE

Рябова К.О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри господарського,
повітряного та космічного права
Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету*

Демченко Ю.О.,

*студентка III курсу
Навчально-наукового Юридичного інституту
Національного авіаційного університету*

У статті розкрито правове становище товарних бірж в Україні. Досліджено генезис та основні аспекти функціонування товарних бірж за чинним законодавством. Звернено увагу на наявні проблеми в діяльності товарних бірж в Україні.

Ключові слова: товарна біржа, біржова торгівля, біржові торги, правове становище, біржові операції.

В статье раскрыто правовое положение товарных бирж в Украине. Исследован генезис и основные аспекты функционирования товарных бирж согласно действующему законодательству. Акцентируется внимание на существующих проблемах в деятельности товарных бирж в Украине.

Ключевые слова: товарная биржа, биржевая торговля, биржевые торги, правовое положение, биржевые операции.

The article describes the legal status of commodity exchanges in Ukraine. The genesis and main aspects of the functioning of commodity exchanges according to the current legislation are researched. The attention is paid to the existing problems in the activity of commodity exchanges in Ukraine.

Key words: commodity exchange, stock trading, stock trading, legal status, stock transactions.

Постановка проблеми. Питання розвитку, становлення та функціонування біржового товарного ринку залишається надзвичайно актуальним і важливим, адже біржова торгівля є однією з основних форм організації торгівлі як на світовому ринку господарювання, так і в Україні. Функціонування товарних бірж сприяє розвитку вільного ринку товарів, мінімізації втручання держави в заготівельно-збутові процеси, підвищенню ефективності господарювання в цілому багатьох суб'єктів господарювання. За рівнем функціонування біржового ринку визначається стан розвитку економіки держави, а тому рівень розвитку біржової торгівлі є важливим індикатором конкурентоспроможності економіки країни.

Стан опрацювання проблеми. Свою позицію щодо даного питання висловили такі науковці, як: І.В. Бочкова, І.М. Вавдійчик, Р.П. Дудяк, О.Ю. Минюк, Л.А. Феняк та інші.

Метою статті є визначення правового становища та дослідження сучасного стану товарної біржі в Україні з метою виявлення проблем її функціонування, а також обґрунтування та розробки оптимальних напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах в Україні все більшого значення набуває розвиток товарних бірж. Якщо ж прослідкувати історичне становлення бірж, то спочатку вони виникали як спеціалізовані торговельні центри, які мали на меті зв'язати між собою стрімко зростаючі галузі гос-

подарювання. Такі спеціалізовані торговельні центри отримали назву «бурса» і стали прообразами сучасних бірж. Лише в XV сторіччі в бельгійському місті Брюгге була створена перша біржа, а в XVI ст. набули поширення перші товарні біржі. При цьому найбільше товарних бірж спочатку виникло в Італії, а згодом – у Франції, Англії, Японії, США. Як свідчить історія, то перші біржі були суто товарними, значення яких полягало в переході від базарної торгівлі «з рук в руки» до купівлі за зразками, описами, через замовлення. Починаючи з XIX ст., на великих товарних біржах основним товаром стає сільсько-господарська продукція [1, с. 23].

Що ж до України, то виникнення товарних бірж та розвитку біржової торгівлі розпочалося в 90-х роках минулого століття. Якщо прослідкувати статистику створення товарних бірж, то їх чисельність помітно збільшується. Наприклад, якщо подивитися на статистику Державної служби статистики щодо кількості бірж, то в 1992 році кількість товарних та товарно-сировинних бірж становило 28, а у 2015 – це вже 391 біржа, що в 14 раз більше [2]. На сьогодні біржова діяльність вже є в усіх регіонах нашої країни. Вона здійснюється відповідно до глави 30 Господарського кодексу України, Закону України «Про товару біржу» від 10.12.1991 року та інших нормативно-правових актів.

У складі основних факторів, що впливають на процес становлення біржового товарного ринку

в Україні, можна відзначити рівень розвитку виробництва та споживання товарів в Україні; обсяги експорту та імпорту товарів; ступінь інтегрованості біржових структур в єдину мережу; рівень поінформованості суб'єктів господарювання про можливості інструментів біржового ринку. Загалом, здійснення торговельно-біржової діяльності має на меті організацію та регулювання торгівлі шляхом надання послуг суб'єктам господарювання у здійсненні ними торговельних операцій спеціально утвореною господарською організацією – товарною біржею.

Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про товару біржу», товарна біржа є організацією, що об'єднує юридичних і фізичних осіб, які здійснюють виробничу і комерційну діяльність, і має за мету надання послуг в укладенні біржових угод, виявлення товарних цін, попиту і пропозицій на товари, вивчення, упорядкування і полегшення товарообігу і пов'язаних з ним торговельних операцій. Вона діє на основі самоврядування, господарської самостійності, є юридичною особою, має відокремлене майно, самостійний баланс, власні поточні та вкладні (депозитні) рахунки в банках та може мати печатки. Товарна біржа не займається комерційним посередництвом і не має на меті одержання прибутку [3].

Слід звернути увагу і на чинники розвитку товарних бірж. Це: вільний вибір здійснення посередницької діяльності; економічна самостійність суб'єктів біржової діяльності; необмежена кількість учасників біржових операцій; вільний вибір контрагентів, клієнтів, брокерів; мобільність обігу матеріальних, фінансових, валютних та інших активів; відкритість економіки держави; вільний вибір здійснення посередницької діяльності.

Відповідно до ст. 280 Господарського кодексу України (далі – ГК України), товарна біржа має право:

- встановлювати відповідно до законодавства власні обов'язкові для всіх учасників торгів правила біржової торгівлі та біржового арбітражу;
- встановлювати вступні та періодичні внески для членів біржі, розмір плати за послуги, що надаються біржею;
- встановлювати і стягувати відповідно до статуту біржі плату за реєстрацію угод на біржі, а також санкції за порушення статуту біржі та біржових правил;
- створювати підрозділи біржі та затверджувати положення про них;
- засновувати арбітражні комісії для вирішення спорів у торговельних угодах;
- розробляти з урахуванням національних стандартів власні стандарти і типові контракти;
- укладати угоди з іншими біржами, мати своїх представників на біржах, у тому числі розташованих за межами України;
- видавати біржові бюлетені, довідники та інші інформаційні й рекламні видання;
- вирішувати інші питання, передбачені законом [4].

Також вона зобов'язана:

- створювати умови для проведення біржової торгівлі;
- регулювати біржові операції;
- регулювати ціни на товари, що допускаються до обігу на біржі;
- надавати членам і відвідувачам біржі організаційні, інформаційні та інші послуги;
- забезпечувати збір, обробку і розповсюдження інформації, що стосується кон'юнктури ринку.

Товарна біржа створюється на засадах добровільного об'єднання заінтересованих юридичних і фізичних осіб, яким це не заборонено чинним законодавством. Під час визначення кола суб'єктів, що мають право створення товарної біржі, варто керуватися вимогами ст. 55 ГК України, яка визначає загальне поняття суб'єкта господарювання. Так, суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством [4]. Відповідно, суб'єктами господарювання є господарські організації, громадяни України, іноземці й особи без громадянства, що здійснюють господарську діяльність і зареєстровані відповідно до закону як підприємці, філії, представництва й інші відособлені підрозділи господарських організацій, структурні одиниці, створені ними для здійснення господарської діяльності. Таким чином, засновниками й членами товарної біржі можуть бути тільки особи, що мають статус суб'єкта господарювання.

Під час створення товарної біржі обов'язково необхідно здійснити її державну реєстрацію, яка провадиться відповідно до вимог ГК України, Закону України «Про товару біржу» та Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців». Вказані нормативно-правові акти передбачають загальні положення щодо всіх суб'єктів господарювання, тому в цей час для державної реєстрації товарної біржі діє загальний правовий режим державної реєстрації, установлений для всіх суб'єктів господарювання – юридичних осіб.

Товарна біржа діє на підставі статуту, який затверджується засновниками біржі та здійснює свою діяльність за принципами рівноправності учасників біржових торгів, публічного проведення біржових торгів, застосування ринкових цін. Всі біржові торги та операції на товарних біржах здійснюються відповідно до правил біржової торгівлі, що затверджуються загальними зборами членів товарної біржі або органом, ними уповноваженим. Згідно зі ст. 281 ГК України біржовими торгами є торги, що публічно і гласно проводяться в торговельних залах біржі за участі членів біржі по товарах, допущених до реалізації на біржі в порядку, встановленому правилами біржової торгівлі. А біржові операції дозволяється здійснювати тільки членам біржі або брокерам –

громадянам, зареєстрованим на біржі відповідно до її статуту для виконання доручень членів біржі, яких вони представляють, щодо здійснення біржових операцій [5, с. 85].

На сьогодні в Україні діють такі товарні біржі, як: «Перша універсальна біржа «Україна», «Українська енергетична біржа», «Сумська ресурсна біржа», «PolonEX», «Центральна універсальна біржа», «Українська агропромислова» та інші. На товарних біржах реалізують сировину, товари сільськогосподарського та мінерального походження (пиломатеріали, бавовна, вовна, зерно, цукор, кава, кольорові та дорогоцінні метали тощо). Так, наприклад, у перший місяць 2018 року на товарній біржі «Українська енергетична біржа» було проведено рекордні 63 торгові сесії, результатом яких стала реалізація 14,4 тис. тонн нафтопродуктів, 18,5 тис. тонн скрапленого газу та більше 8 млн м² природного газу [6].

З метою попередження зловживань учасниками товарної біржі встановлюються заборони щодо: купівлі-продажу товарів (контрактів) однією особою безпосередньо або через підставних осіб з метою впливу на динаміку цін; будь-які погоджені дії учасників біржової торгівлі, які мають своєю метою або можуть призвести до зміни чи фіксації поточних біржових цін; поширення неправдивих відомостей, що можуть призвести до штучної зміни кон'юнктури. Не підлягає розголошенню також зміст біржової угоди (за винятком назви товару, кількості, ціни, місяця і строку виконання). Цю інформацію може бути надано тільки на письмову вимогу судам, органам прокуратури, службам безпеки, внутрішніх справ та аудиторським організаціям у випадках, передбачених законодавством України [7, с. 178].

Також, аналізуючи правове становище товарної біржі в Україні, слід звернути увагу на те, що кожна товарна біржа має своє майно, яке складається з фондів, що утворюються біржею, вартість яких відбивається на балансі біржі. Біржі також належить інше майно, набуто на підставах, не заборонених законом. Відповідно до ст. 13 Закону України «Про товарну біржу», майно товарної біржі формується за рахунок: пайових, вступних та періодичних внесків; надходжень від біржових операцій та надання послуг підрозділами біржі; штрафів за порушення статуту товарної біржі та правил біржової торгівлі; інших грошових надходжень, що не суперечать чинному законодавству [3].

Під час здійснення своєї діяльності товарна біржа може укладати такі види договорів: на реальний товар (продавець заздалегідь завіз товар на склад біржі і отримав на це свідоцтво, яке потім, під час здійснення угоди купівлі-продажу, передається покупцю для оплати) і строкові договори (мають об'єктом не реальний товар, а стандартні ф'ючерсні контракти, в яких уніфіковано якість і кількість товару, умови його постачання, платежу, упаковка і манкіровка, тобто це договір між продавцем і покупцем про купівлю-продаж товару в майбутньому за узгодженою сьогодні ціною). Оскільки на сьогодні немає оновлених статистичних даних, то згідно з даними

Державної служби статистики на 2014 рік біржова торгівля продукцією і товарами була представлена переважно укладанням угод на реальний товар із негайною поставкою, що становить 65% усіх біржових угод. Тобто більшість укладених договорів становлять договори на реальний товар, а строкові договори практично відсутні [8, с. 183].

Під час розгляду даної теми необхідно звернути увагу на основні переваги та проблеми діяльності товарної біржі. Так, товарні біржі мають такі переваги:

- контрагенти, добровільно вибирають один одного;
- ціни формуються під впливом попиту і пропозиції;
- торги проводяться за єдиними, встановленими біржею, правилами;
- типова форма контрактів спрощує до мінімуму проведення торгів.

Щодо проблем, то ними є: недосконалість нормативно-правової бази, її застарілість; відсутність конкурентного біржового середовища; недостатньо високий стан розвитку біржової інфраструктури, відсутність необхідних знань та недостатня поінформованість товаровиробників щодо технології та переваг біржової діяльності; неоновлена статистика кількості товарних бірж в Україні ще з 2015 року, а щодо кількості укладених угод, то взагалі з 2014 року тощо.

Тому сучасний стан товарної біржі в Україні свідчить про необхідність її структурної перебудови, суттєвої технічної модернізації, застосування сучасних біржових технологій, а саме ефективна діяльність товарної біржі можлива за наявності приміщення, обладнаного сучасною автоматизованою технікою для здійснення операцій, наявності засобів зв'язку й інформації, методики розробки такої процедури, яка забезпечить швидке укладання угод. Також необхідно вдосконалити законодавство та оновити статистичні дані щодо кількості товарних бірж в Україні та укладених ними угод; необхідно, з урахуванням світових особливостей господарювання та нормативно-правового забезпечення, синтезувати позитивний досвід і сучасні тенденції творення та діяльності товарних бірж з метою вдосконалення їх функціонування; забезпечити вдосконалення окремих напрямів діяльності товарної біржі тощо [9, с. 229].

На сьогодні вже відбуваються деякі зрушення в цьому напрямку. Так, наприклад, одним з напрямів діяльності товарної біржі є реалізація сільськогосподарської продукції, тому 05.02.2018 року між Міністерством аграрної політики та продовольства України та Національною комісією з цінних паперів і фондового ринку підписано Меморандум про співпрацю. Метою підписання документу є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері функціонування аграрного ринку, вдосконалення правових засад використання товарних деривативів у відносинах, пов'язаних з обігом сільськогосподарської продукції та підвищення обізнаності учасників ринку в цій сфері; забезпечення ефектив-

ного обміну інформацією між державними органами з метою скоординувати їхні дії для розвитку в Україні товарних біржових ринків; участь у розробці законопроектів, проведення спільних конференцій, нарад, семінарів [10].

Висновки. Отже, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що особливість правового становища товарних бірж в Україні полягає у здійсненні ними спеціальних видів діяльності, а саме: надання послуг під час укладення біржових угод, вивчення та упорядкування товарообігу, виявлення попиту та пропозиції на товари і товарні ціни. Воно регулюється, зокрема, ГК України, Законом України «Про товарну біржу» тощо. На сьогодні в Україні діють такі товарні біржі, як: «Перша універсальна біржа «Україна», «Українська енергетична біржа»

та інші, які реалізують сировину, товари сільськогосподарського і мінерального походження тощо. Але сучасний стан діяльності товарних бірж України є не зовсім задовільним і потребує вдосконалення, адже нормативно-правова база є недосконалою, а статистичні дані не проводились вже 3 роки. Саме це є додатковою перешкодою, що стримує розвиток товарних бірж та здійснення біржової торгівлі, ускладнюючи тим самим функціонування біржового ринку. Тому подальша інтеграція України у світовий біржовий ринок, розширення її участі в міжнародному розподілі праці, забезпечення ефективного функціонування товарних бірж можливі лише за умови подолання недоліків і негативних тенденцій, які відбулися останніми роками та орієнтації на загальносвітові тенденції розвитку цінової політики бірж в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Феняк Л.А., Фалатюк Л.А. Особливості функціонування товарних бірж в Україні. Materiály IX mezinárodní vědecko - praktická konference «Dny vědy – 2013». Díl 3. Ekonomické vědy. Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o - 88 stran. Praha: Publishing House «Education and Science». 2013. С. 23–28.
2. Кількість бірж (на початок 1992-2015) / Офіційний сайт Державної служби статистики України 12. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Про товарну біржу: Закон України від 10.12.1991 р., №1956-12. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1956-12>
4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р., № 436-15. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
5. Бочкова І.І. Товарна біржа як учасник господарських правовідносин в умовах ринкової економіки. Форум права. 2011. № 3. С. 83–87.
6. Січень 2018 року став рекордним за кількістю проведених торгів на Українській енергетичній біржі – 63 торгові сесії / Офіційний сайт Української енергетичної біржі. URL: <https://www.ueex.com.ua/presscenter/news/18492595/>
7. Дудяк Р., Бугіль С. Функціонування товарних бірж в Україні. Вісник Львівського національного аграрного університету. Серія: Економіка АПК. 2016. № 23 (1). С. 175–181.
8. Вавдійчик І.М. Сучасний стан та тенденції розвитку біржової торгівлі в Україні. Економіка та управління підприємствами. 2017. Вип. 15. С. 182–185.
9. Минюк О.Ю., Минюк Л.Д. Товарні біржі в Україні: реалії та вимоги сьогодення. Південноукраїнський правничий часопис. 2012. № 3. С. 228–230.
10. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/25273>